

Ernest Magda*

DZIAŁALNOŚĆ EDUKACYJNO-PROFILAKTYCZNA POLICJI A WIKTYMOLOGICZNE ASPEKTY FUNKCJONOWANIA SPOŁECZNEGO OSÓB STARSZYCH. KAZUS LUBUSKI

EDUCATIONAL AND PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE POLICE AND VICTIMOLOGICAL ASPECTS OF THE SOCIAL FUNCTIONING OF THE ELDERLY. THE CASE OF LUBUSZ VOIVODESHIP

ABSTRACT: In recent years, an increase in criminal activity to the detriment of the elderly could be observed in Poland. As a means of preventative action, the police are increasingly looking for new, effective solutions that go beyond the area of law and safety sciences, the essence of which is to reduce the victimisation of the elderly. The article shows the need to constantly expand the knowledge and competences of police officers in the field of andragogy and pedagogy, in order to guarantee the planning and implementation of effective educational and preventive projects addressed to the elderly. The author describes the process of diagnosing threats and selected aspects of the life of Lubusz seniors, which was based on the local social capital, where the diagnostic survey procedure was determined by the policemen, employees of the University of Zielona Góra and students. The survey allowed for the collection of information necessary to modify the local crime prevention program conducted by the local police for the protection of the elderly as well as for the acquisition of knowledge enriching the cognitive base in the areas of andragogy, sociology and security sciences.

KEYWORDS: victimisation, the elderly, crime prevention, education.

ABSTRAKT: W ostatnich latach w Polsce można zaobserwować nasilenie działalności przestępczej na szkodę osób starszych. Policja w ramach aktywności prewencyjnej coraz częściej poszukuje nowych, skutecznych rozwiązań, które wychodzą poza obszar prawa i nauk o bezpieczeństwie, a których istotą jest zmniejszenie wiktyimizacji osób starszych. W artykule wykazano potrzebę ustawicznego pogłębiania wiedzy i kompetencji policjantów z zakresu andragogiki i pedagogiki jako gwarancji planowania oraz wdrażania skutecznych projektów edukacyjnych i profilaktycznych kierowanych do osób starszych. Autor opisuje proces diagnozowania zagrożeń i wybranych aspektów z życia lubuskich seniorów, który oparty był na lokalnym kapitale społecznym, gdzie procedura sondażu diagnostycznego ustalona została oddolnie wspólnie przez policjantów, pracowników Uniwersytetu Zielonogórskiego oraz studentów. Badania ankietowe pozwoliły na zebranie informacji niezbędnych do modyfikacji lokalnego programu prewencji kryminalnej prowadzonego na rzecz ochrony osób starszych przez miejscową policję oraz uzyskanie wiedzy wzbogacającej bazę poznawczą w obszarach andragogiki, socjologii i nauk o bezpieczeństwie.

SŁOWA KLUCZOWE: wiktyimizacja, osoby starsze, prewencja kryminalna, edukacja.

---

* **Ernest Magda** – Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Pedagogiki, Zakład Resocjalizacji; e-mail: e.magda@wpps.uz.zgora.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-60-52-3191>.

Edukacyjno-wychowawcza funkcja policji w kontaktach z dorosłymi członkami wspólnoty lokalnej

Przemiany ustrojowo-gospodarcze, które dokonały się w Polsce w roku 1989, wygenerowały zmiany społeczne, których przejawem była między innymi: „pedagogizacja wielu instytucji, dotychczas tradycyjnie niewychowawczych, jak np. wojsko, które obecnie musi działać psychologicznie i pedagogicznie na żołnierzy, jak sądownictwo dla nieletnich i prawo karne dla dorosłych” (Kunowski 1993, s. 20). Reaktywowana w roku 1990 policja skoncentrowana była na realizacji funkcji prewencyjnej i represyjnej wobec sprawców przestępstw, a proces „pedagogizacji” występował marginalnie i dotyczył głównie działalności realizowanej w policyjnych izbach dziecka i epizodycznie przez policjantów powołanych do walki z przestępczością nieletnich. Na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku policja zmagala się z totalitarnym dziedzictwem po czasach Milicji Obywatelskiej. Percepcja społeczna organów ścigania zabarwiona była pejoratywnie, gdyż funkcję represyjną kojarzono jako wiodącą w ich działalności. Co istotne, współcześnie proces „pedagogizacji” instytucji określanych jako „policyjne” postępuje¹.

Idea funkcjonowania policji zgodnie z filozofią *Community policing*, z powodzeniem wdrażana od lat 70. przez amerykańskich stróżów prawa, w Polsce dopiero na przełomie XX i XXI wieku znalazła przynależne jej miejsce w praktyce służbowej. *Community policing* jako „nowa filozofia” policji opiera się na kilku konstytuujących ją zasadach:

- a) policja i społeczności lokalne muszą wspólnie zapobiegać przestępczości;
- b) celem nadrzędnym idei jest poprawa jakości życia społeczności;
- c) wszelkie działania policyjne należy poprzedzić konsultacjami społecznymi, aby zbadać potrzeby społeczności lokalnej w zakresie stanu bezpieczeństwa;
- d) policja elastycznie dysponuje siłami i środkami tak, aby odpowiadały one potrzebom wynikającym z diagnozy społecznej;
- e) mobilizacja dostępnych osób i sił społecznych spoza policji w celu rozwiązywania problemów;
- f) rozwiązanie problemów przez eliminowanie warunków, które wywołują przestępczość i strach (Czapska i Wójcikiewicz 1999, s. 136-138).

Pomimo że *Community policing* nie ma semantycznego odpowiednika w języku polskim, to wydaje się mocno osadzona w kształtującej się socjologii policji, w ramach której postuluje się badanie takich zagadnień, jak:

- rola policji w zmieniającym się społeczeństwie,
- policja jako instytucja społeczna,

---

¹ Poza policją instytucje takie jak Centralne Biuro Antykorupcyjne czy Straż Graniczna prowadzą działalność o charakterze profilaktyczno-edukacyjnym.

- ocena policji przez społeczeństwo,
- badania psychologicznych aspektów pracy policji (Moczuk 2006, s. 71).

Rozwój idei *Community policing* oraz społeczne oczekiwania zmian w jakości realizacji zadań policji prowadzą ewolucyjnie do poszerzania kompetencji funkcjonariuszy, ale i oczekiwań społecznych adresowanych do policjantów. Przyjmując postulat, że celem nadrzędnym działań policyjnych powinna być poprawa jakości życia określonej społeczności poprzez zapewnienie bezpieczeństwa, rozszerzamy przedmiot zainteresowań tej formacji z działalności prewencyjno-represyjnej wobec sprawców czynów karalnych na wszystkich uczestników interakcji zjawisk o potencjale kryminogennym, do których zaliczyć należy pokrzywdzonych oraz świadków. Potrzeba jakościowych zmian w relacji policjant–członkowie społeczności lokalnej zapisana została w Priorytetach Komendanta Głównego Policji na lata 2016-2018, z przedłużeniem do roku 2020. Priorytetowi nr 1 nadano brzmienie: „Zwiększenie efektywności działań Policji na rzecz wzmocnienia współpracy ze społeczeństwem”, natomiast priorytetem nr 6 ustanowiono: „podniesienie jakości i efektywności pracy Policji poprzez sukcesywne podwyższanie kompetencji zawodowych funkcjonariuszy i pracowników Policji”².

Edukacyjne i wychowawcze aspekty w służbie policjantów kierowane do osób dorosłych znajdują swoje umocowanie w aktach prawnych. Rozdział III Kodeksu wykroczeń pod nazwą „Zastosowanie środków oddziaływania wychowawczego” składa się zaledwie z jednego artykułu w następującym brzmieniu: „Art. 41. W stosunku do sprawcy czynu można poprzestać na zastosowaniu pouczenia, zwróceniu uwagi, ostrzeżeniu lub na zastosowaniu innych **środków oddziaływania wychowawczego**” (Ustawa z dnia 20 maja 1971, Kodeks wykroczeń, Dz.U. 1971 Nr 12 poz. 114, z późniejszymi zmianami). W innym akcie normatywnym wprowadzono zapis: Dzielnicowy w stosunku do osób, które weszły w konflikt z prawem, podejmuje następujące czynności: „prowadzi z nimi rozmowy profilaktyczne, stosuje wobec nich **środki oddziaływania wychowawczego**, środki represji lub występuje o ich zastosowanie” (§ 31.2. Zarządzenia Nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych). Natomiast w Zarządzeniu Nr 323 Komendanta Głównego Policji z dnia 26 marca 2008 r. w sprawie metodyki wykonywania przez policję czynności administracyjno-porządkowych w zakresie wykrywania wykroczeń oraz ścigania ich sprawców wprowadzono zapis: „§ 9. Policjant może poprzestać na **zastosowaniu środków oddziaływania wychowawczego**, jeżeli jest to wystarczające do wdrożenia sprawcy wykroczenia do poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego. § 10. 1. Jako środki oddziaływania wychowawczego

² Więcej na temat Priorytetów Komendanta Głównego Policji można przeczytać na stronie <http://bip.kgp.policja.gov.pl/kgp/priorytety-kgp/22565,Priorytety-Komendanta-Glownego-Policji-na-lata-2016-2018-okres-obowiazywania-do-.html>, 6.06.2020.

można w szczególności stosować: 1) pouczenie, poprzez wskazanie sprawcy wykroczenia niezgodności jego zachowania z obowiązującymi przepisami, ze wskazaniem tych przepisów; 2) zwrócenie uwagi lub ostrzeżenie sprawcy, z jednoczesnym zagrożeniem ukarania go w razie ponownego popełnienia wykroczenia; 3) przekazanie pisemnej informacji pracodawcy lub organizacji społecznej, do której sprawca należy, gdy z charakteru czynu wynika, że stanowi on jednocześnie naruszenie dyscypliny służbowej, statutu organizacji, regulaminu członkowskiego itp.”

Analizując cytowane przepisy prawa, można wyprowadzić wniosek, że ustawodawca w zapisie „środki oddziaływania wychowawczego” poddał unifikacji (choć nie *expresis verbis*) takie pojęcia, jak działalność edukacyjna, nauczanie i uczenie się. Policjant stosujący środki oddziaływań wychowawczych wobec dorosłych powinien zatem włączać do swojej działalności metodyczne wskazówki wypracowane przez andragogów. W andragogice pojęcia edukacji dorosłych, edukacji ustawicznej (permanentnej), całożyciowego uczenia się mają ugruntowaną pozycję (Malewski 2010, s. 45-46; Muszyński 2014) i dlatego powinny być adaptowane na gruncie pragmatyki służbowej w celu poprawy jakości kontaktu policjanta z podmiotem oddziaływania. Treść przekazu zawartego w pouczeniu, zwróceniu uwagi czy ostrzeżeniu należy dostosować do kategorii wiekowej odbiorcy.

Nie wnikając w znaczeniowe i treściowe różnice między wymienionymi środkami oddziaływania wychowawczego, należy stwierdzić, że od policjanta wymaga się kompetencji z zakresu nauk o wychowaniu, co najmniej na poziomie opanowania umiejętności praktycznych wynikających z podstaw andragogiki, a w odniesieniu do osób starszych – z zakresu geragogiki. W starzejącej się populacji Polaków należy spodziewać się wzrostu liczby ofiar przestępstw w starszym wieku, co wymaga od policji przemodelowania standardów obsługi interesanta. W stosunku do ofiar należy wykazać niezbędną empatię, dostosowując metody oddziaływania edukacyjno-profilaktycznego, przyjmując zróżnicowane kryteria, na przykład wieku, statusu społecznego, sprawności fizycznej czy intelektualnej. Rolą policjanta pracującego w relacji z osobą starszą o statusie pokrzywdzonego jest wspieranie i pomaganie tak, aby mogła ona przyswoić niezbędną wiedzę dotyczącą konkretnego zagrożenia pozwalającą na wytworzenie mechanizmów obronnych. W przypadku zdarzeń kryminalnych może być to wiedza na temat zagrożeń ze strony potencjalnych przestępców (np. oszustów stosujących zróżnicowane metody wprowadzania pokrzywdzonego w błąd) i umiejętność skutecznej obrony przed wiktymizacją.

Badacze problemu sygnalizują, że „[...] chociaż kształcenie i doskonalenie zawodowe policji w zakresie pedagogiki należy, nie tylko w Polsce, do zaniedbanych obszarów, to ze względu na jego znaczenie nie tylko teoretyczne, ale również praktyczne, zasługuje na szczególną uwagę osób, które odpowiadają za planowanie różnych szkoleń w policji”

(Zellma i Wiszowaty 2017, s. 428). Zaleca się, aby w systemie szkolenia policyjnego dowartościować nabywanie podstawowych kwalifikacji pedagogicznych, które mogą być wykorzystane podczas:

- 1) realizacji zadań wynikających z rządowych i resortowych programów profilaktyczno-edukacyjnych;
- 2) współpracy z podmiotami zaangażowanymi w edukację i profilaktykę społeczną;
- 3) nawiązywania kontaktów ze społecznością lokalną w celu stworzenia dobrej atmosfery niezbędnej do współpracy na rzecz rozwiązywania problemów.

Zaniżone kompetencje pedagogiczne policjantów utrudniają lub mogą uniemożliwić właściwą realizację zaplanowanych form aktywności pedagogicznej. „Równie istotne wydają się zagadnienia związane z komunikacją interpersonalną w powiązaniu z czynnościami służbowymi, które funkcjonariusze wykonują w ramach działań profilaktyczno-edukacyjnych” (Zellma i Wiszowaty 2017, s. 425-426). Problem to o tyle istotny, że policjanci coraz częściej występują w roli animatora przedsięwzięć edukacyjnych adresowanych do osób dorosłych i starszych (Hryszkiewicz 2012; Mazur 2012). Specjaliści zajmujący się tworzeniem i ewaluacją programów z zakresu prewencji kryminalnej podkreślają, że „metodyka tworzenia i realizacji programów oraz projektów prewencyjnych [...] powinna wykraczać poza nauki o bezpieczeństwie i czerpać z nauk o organizacji i zarządzaniu, psychologicznych, pedagogicznych czy socjologii” (Serafin 2017, s. 11). Współcześnie tezę tę można wzbogacić, postulując włączenie dorobku andragogiki i podstaw edukacji gerontologicznej do działań tego typu.

Reasumując, współczesna policja, realizując misję zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, powinna doskonalić kompetencje funkcjonariuszy wynikające z dorobku naukowego pedagogiki, andragogiki i geragogiki, aby stać się cenionym partnerem społecznym i kreować postawy oraz zachowania sprzyjające ochronie bezpieczeństwa obywateli. Wzrost kompetencji edukacyjno-wychowawczych funkcjonariuszy wpisuje się w ideę *Community policing*.

Wiktymologiczne aspekty funkcjonowania osób starszych

Skuteczne działania profilaktyczne w obszarze zapobiegania przestępczości zawierają się we wzajemnych relacjach i oddziaływaniu na elementy składowe tak zwanego trójkąta przestępstwa, do których zalicza się: ofiarę – sprawcę – miejsce zdarzenia przestępczego (Urban 2006, s. 9). W poszczególnych dyscyplinach nauki elementy trójkąta przestępstwa analizowane są najczęściej w sposób oddzielny. Wiktymologia zajmuje się problematyką ofiary, a w przypadku przestępstw zawęża się przedmiot jej badań do zjawiska wiktymizacji kryminalnej. W ramach kryminologii badane są aspekty fenomenologiczne i etiologiczne zachowań przestępczych leżące po stronie

sprawcy czynu. W obrębie kryminalistyki zaś prowadzi się oględziny śledcze miejsca zdarzenia. Policja w sposób holistyczny integruje tę wiedzę, uwzględniając jakość i dynamikę procesów zachodzących głównie w relacji ofiara–sprawca w celu przyjęcia adekwatnych strategii wykrywczych, dowodowych i prewencyjnych. W opracowaniu skoncentrowano się na roli ofiary. Przyjęto, że zgodnie z literą prawa delegowanie kompetencji wychowawczych do policyjnej pragmatyki może mieć zastosowanie nie tylko wobec sprawców przewinień, ale także do ich ofiar.

Wśród potencjalnych ofiar przestępstw szczególnie grupę stanowią osoby starsze. Synonimami starości obecnymi w użyciu potocznym oraz w literaturze andragogicznej i gerontologicznej są: późna dorosłość, wczesna i późna starość, wiek poprodukcyjny, złoty wiek, jesień życia (Tomczyk 2015, s. 26-27). Światowa Organizacja Zdrowia określiła etapy starości: wiek przedstarczy 45-59 lat; wczesna starość, która zaczyna się w wieku 60 lat i trwa do 74. roku życia (*young old*); starość pośrednia, dojrzała (*old*) 75-89 lat; i starość późna lub długowieczność (*oldest old, long life*), która zaczyna się od 90. roku życia (Kijak, Szarota 2013, s. 14). Gerontolodzy podkreślają, że „jeden obowiązujący obraz starości nie istnieje, jego obrazy są bardzo zróżnicowane. Starość to najbardziej osobisty, indywidualny etap życia, co oznacza, że istnieją różne style jej przeżywania, stąd różne podejścia do jej postrzegania” (Malec-Rawiński i Zakowicz 2016, s. 235). U części populacji po 60. roku życia zauważa się spadek sprawności funkcji poznawczych, czyli zmniejszoną zdolność przetwarzania nowych informacji, koncentracji i podzielności uwagi, zapamiętywania (Steuden 2012, s. 49). Z wiekiem ujawniają się trudności ze zrozumieniem mowy i gubienie zasadniczej treści wypowiedzi. Nasilają się potrzeby przynależności, bycia użytecznym (Steuden 2012, s. 49-52). Niektórzy „seniorzy doświadczający problemów z konstruowaniem wypowiedzi z uwagi na specyfikę komunikowania i wynikającą z niej niską kompetencję komunikacyjną, mogą być trudnymi partnerami do rozmów. Zwolnione, niespieszne tempo mowy, przekazy wielowątkowe, odwołujące się do własnych doświadczeń, szczegółowe opisywanie niezbyt istotnych elementów mogą utrudniać odbiór wypowiedzi” (Kataryńczuk-Mania i Gebreselassie 2018, s. 156). Pojawiające się deficyty nie przesądzają o możliwości „pomyślnego starzenia się” łączonego z nieobecnością choroby lub niepełnosprawności, utrzymaniem psychofizycznej sprawności, stabilizacją finansową i aktywnym zaangażowaniem w życie (Zych 2020). Aktywizacja ludzi starszych to wyjątkowy projekt edukacyjny determinujący udaną starość (Wawrzyniak 2017, s. 34-35). Policjant, realizując zadania z zakresu prewencji kryminalnej, powinien mieć świadomość, że osoby starsze nie stanowią grupy homogenicznej pod względem potencjalnych dysfunkcji, co więcej, z punktu widzenia oddziaływania edukacyjnego mogą przejawiać cechy ułatwiające kontakt. Odczuwając deficyt komunikacji, ludzie starsi chętnie podejmują próby kontaktu nawet z osobami przygodnymi. Potrzeba kontaktu i mądrość życiowa

wynikająca z doświadczeń przeżytych kilkudziesięciu lat może zostać spożytkowana w działalności prewencyjnej, o ile dzielnicowy będzie mieć świadomość, że starość to nie tylko refleksja nad przemijaniem, ale też potencjał do kreatywnego aktywizowania.

Kryminalnym znakiem czasu ostatnich lat w Polsce stało się przestępcze wykorzystywanie starości. Seniorzy są bardziej podatni na takie przestępstwa, jak kradzieże, oszustwa czy werbalizowana agresja za sprawą charakterystycznych cech: nadmiernego zaufania do osób najbliższych, ale także wobec przedstawicieli różnych instytucji czy grup zawodowych związanych z sektorem finansowym, prawnikami, służbą zdrowia. Nieradzenie sobie z nowymi technologiami stanowi istotny czynnik sprzyjający przestępczemu wykorzystywaniu tych osób. Na to często nakłada się mniejsza orientacja, słabość, brak wsparcia rodziny (Sitarz i Jaworska-Wieloch 2019, s. 215-217). Janina Czapska, przytaczając liczne wyniki badań wiktymologicznych, wskazuje, że osobom starszym towarzyszy rosnący lęk przed przestępczością. Na specyficzny rodzaj wrażliwości wiktyimizacyjnej wpływ mają: niewielka możliwość samoobrony wynikająca z utraty sił fizycznych, samotność, zdolność przewidywania zdrowotnych i ekonomicznych skutków zamachu na ich życie, zdrowie lub mienie, pogorszenie statusu społecznego włącznie z alienacją środowiskową. Nie bez znaczenia jest ogólna utrata poczucia bezpieczeństwa osób starszych wynikająca z przejścia w stan spoczynku emerytalnego. Zmianie aktywności towarzyszy poczucie utraty wartości, bezużyteczności, narasta bezradność i przeświadczenie o osłabieniu dotychczasowej pozycji społecznej (Czapska 1999, s. 121-122). Ewa Bieńkowska, nawiązując do prac Hansa von Hentiga, stwierdza, że od początku badań wiktymologicznych wiek był ważnym czynnikiem przy wyborze ofiary przestępstwa. Zarówno osoby bardzo młode, jak i stare postrzegane są przez sprawców przestępstw jako „słabe”, przez co podatne na stanie się ich ofiarą. Według H. Hentiga nasileniu określonych pragnień witalnych towarzyszy przytępienie naturalnych mechanizmów ostrożności i przezorności. Osoby starsze bywają też czasem utożsamiane z posiadaniem ukrytego bogactwa nagromadzonego przez życie (Bieńkowska 1999, s. 111). Powołując się na prace innych badaczy, autorka stwierdza, że starzy ludzie są preferowanym przez przestępców celem dlatego, że wskutek upośledzeń fizycznych, umysłowych i psychicznych, [...] oraz izolację społeczną, często są stosunkowo bezradni i samotni. Uświadamiają sobie przestępstwo dopiero później. [...] Starzy ludzie w pierwszej kolejności padają ofiarami morderstw na tle rabunkowym, ale także wyłudzeń i oszustw (Bieńkowska 1999, s. 112).

Analizując modele interakcji społecznej, czyli: 1) model ofiary przyspieszającej, 2) model konfliktu i 3) model „ofiary dostępnej”, uznano, że model trzeci najlepiej opisuje typ wiktyimizacji osób starszych. Ten swoisty układ nie wymaga, aby ofiara i sprawca angażowali się w dłuższej trwające interakcje. Natomiast sprawca ocenia, że podjęte przez ofiarę działania są dla niego kuszące. Przy czym ofiara nie ma świadomości,

że jej działanie zostało właśnie „zakwalifikowane” przez sprawcę jako stan pokusy (Bieńkowska 1999, s. 112-113). W literaturze pojawia się pogląd, że istnieje siedem typów powiązań między sprawcą i ofiarą, gdzie wymienia się „ofiary słabe biologicznie, których konstytucja, cechy psychiczne lub umysłowe rodzą myśl popełnienia przeciwko nim przestępstwa” (za: Żurawska 2002, s. 169). Autorka wskazuje również na „ofiary słabe społecznie”, których marginalizacja środowiskowa generuje zachowania przestępcze wobec nich. Nie wymieniono tutaj osób starszych, jednak mieszczą się one w zbiorze ofiar słabych biologicznie i marginalizowanych społecznie.

Diagnoza bezpieczeństwa lubuskich seniorów – wymiar praktyczny

Diagnoza bezpieczeństwa lubuskich seniorów została zainicjowana przez zielonogórskich policjantów. Analiza danych statystycznych zebranych w Krajowym Systemie Informacji Policyjnych wykazała znaczny wzrost przestępczości na szkodę osób powyżej 65. roku życia na terenie Zielonej Góry. Mowa głównie o narastającej liczbie oszustw tak zwaną metodą na wnuczka i jej odmianami. Wyznaczono sobie cel poznawczy i cele praktyczne badań:

- poznanie różnych aspektów funkcjonowania osób starszych żyjących w lokalnej społeczności, które to aspekty w *modus operandi* działania przestępczego mogą sprzyjać bądź utrudniać dokonywanie przestępstw;
- wypracowanie skutecznych metod oddziaływania edukacyjnego kierowanego do seniorów w ramach prewencji selektywnej, czyli profilaktyki kierowanej do grup społecznych o znacznym potencjale wiktymizacyjnym, przy udziale lokalnego kapitału społecznego;
- wypracowanie elementów metodyki pracy policjantów z ofiarami i potencjalnymi ofiarami oszustw adekwatnymi dla grupy wiekowej z uwzględnieniem deficytów oraz potencjałów, które współlistnieją w procesie starzenia się człowieka.

Badania przeprowadzono w latach 2015-2017 w ramach współpracy Katedry Seksuologii, Poradnictwa i Resocjalizacji Uniwersytetu Zielonogórskiego z Komendą Miejską Policji w Zielonej Górze.

Próba badawcza nie stanowiła próby reprezentatywnej, w projekcie skoncentrowano się na doborze celowym, włączając do badań ankietów w osobach studentów studiów stacjonarnych kierunku pedagogika ze specjalnością resocjalizacja. Ankieta użyta w badaniu to narzędzie poddawane próbie celem stworzenia jak najbardziej adekwatnego narzędzia w kolejnych badaniach. Przyjęto założenie, że studenci, którzy zgłoszą swój akces do udziału w badaniach, mają dziadków w adekwatnym wieku, a występując w roli ankietów wobec swoich najbliższych, wzbudzą pełne zaufanie respondentów,

tym samym w sposób naturalny zostanie wyeliminowany błąd wynikający z typowej dla osób starszych nieufności wobec ludzi im nieznanymi. Nadto uznano, że badania „własnego” dziadka i babci wyzwalają znaczący ładunek empatii po obu stronach interakcji, co pozwoli uzupełnić badanie ankietowe o pytania dotyczące kwestii nieporuszanych w ankiecie, a które pojawić się mogą *ad hoc* w trakcie badania, czy też na wnioskowanie z obserwacji na bazie więzi łączących respondentów z osobami badanymi.

Badanie właściwe poprzedzono dyskusją nad przygotowaną ankietą w grupach seminaryjnych, gdzie ostatecznie uzgodniono treść pytań i kafeterii. Następnie 10 studentów zgłosiło się do badań pilotażowych. W ten sposób uzyskano 18 ankiet uzupełnionych o wskazówki pochodzące od ankierów jako wynik dodatkowych pytań, które pojawiły się w trakcie badań, i poczynionych przez nich obserwacji. Na tej bazie powstał ostateczny wzór narzędzia badawczego, który został przekazany do analizy funkcjonariuszom Komendy Miejskiej Policji w Zielonej Górze odpowiedzialnym za prewencję kryminalną. Po poprawkach i uwzględnionych sugestiach ze strony policji przystąpiono do badań właściwych. Z punktu widzenia dydaktyki akademickiej sposób organizacji badań okazał się wyjątkowo ważny³. Studenci mieli możliwość doświadczyć, jak konstruuje się narzędzie badawcze (ankietę), w którym łączy się teoria naukowa z zapotrzebowaniem praktyki zgłaszanym przez policjantów, a następnie wykorzystali oni wspólnie przygotowane narzędzie do badania swoich dziadków i dla ich dobra.

Problemy badawcze

Celem głównym badań było poznanie tych aspektów funkcjonowania osób starszych żyjących w lokalnej społeczności, które w *modus operandi* działania przestępczego mogą sprzyjać bądź utrudniać dokonywanie przestępstw. Uznano, że przestępstwa z użyciem przemocy dotyczą głównie relacji z osobami nominalnie bliskimi bądź pozostającymi w jakiejś relacji z ofiarą. Natomiast oszustwa i inne czyny przeciwko mieniu dokonywane są najczęściej przez sprawców nieznanymi, a *modus operandi* realizowany przez przestępców może być powiązany z czynnikami w jakiś sposób związanymi z funkcjonowaniem osób pokrzywdzonych w ramach czynności i sytuacji codziennych. Czynniki te ujęto w następujące problemy badawcze:

1. Do jakich grup zawodowych i funkcji społecznych seniorzy deklarują najwyższe zaufanie?

---

³ Autorzy projektu mieli świadomość, że procedura badawcza obarczona była błędem, w badaniach ilościowych dobór próby powinien mieć charakter losowy. Okoliczności, w jakich przygotowywano i prowadzono badania, w szczególności presja czasu, ograniczone możliwości dotarcia do respondentów i pilotażowy charakter badań usprawiedliwiały „uproszczenie” procedury, ze świadomością pomniejszenia wartości poznawczej uzyskanych wyników.

2. Jakie mechanizmy bezpieczeństwa stosują seniorzy, dokonując identyfikacji osób obcych?
3. Czy i w jakim stopniu osoby starsze deklarują gotowość niesienia pomocy krewnym znajdującym się w krytycznym położeniu?
4. Z jakich źródeł osoby starsze czerpią wiedzę na temat zjawisk społecznych?

Wyniki badań

W badaniach udział wzięły 143 osoby, w tym 95 kobiet (66,4%) i 48 mężczyzn (33,6%). Przedziały wieku badanych osób rozkładały się następująco: 65-69 lat – 44 osoby (30,8%), 70-75 lat – 46 osób (32,2%), 76-80 lat – 24 osoby (16,8%), 81-85 lat – 25 osób (17,5%) i powyżej 85 lat – 4 osoby (2,8%). Miejsce zamieszkania badanych podzielono na trzy kategorie: wieś i osada – 55 osób (38,5%), miasto do 50 tysięcy mieszkańców – 55 osób (38,5%) i miasto powyżej 50 tysięcy mieszkańców – 32 osoby (22,4%). Badani zasiedlają następujące typy zabudowy: domy jednorodzinne – 61 osób (42,7%), blok mieszkalny – 55 osób (38,5%) oraz budynki wielorodzinne typu kamienica i zabudowa szeregowa – 27 osób (18,9%).

W praktyce przestępcy pospolici pokonują dwa rodzaje przeszkód znajdujących się po stronie ofiar, pierwsze z nich to bariery mentalne (psychologiczne), inne to bariery techniczne. Bariery mentalne dotyczą między innymi oszustw, gdzie sprawca podejmuje próbę przełamania naturalnych mechanizmów obronnych człowieka wynikających z jednej z fundamentalnych potrzeb, jaką jest bezpieczeństwo. Bariery techniczne dotyczą głównie kradzieży z włamaniem i kradzieży oraz przestępczości rozbójniczej. O ile przeszkody techniczne należą do obiektywnych i wymagają albo siły do ich przełamania, albo zdolności manualnych, o tyle przeszkody mentalne, poza jednostkami chorobowymi, są czynnikami subiektywnymi w tak zwanym trójkącie przestępstwa, o czym była mowa na początku opracowania.

Analiza odpowiedzi zawartych w ankietach dotyczących problemu badawczego pierwszego pozwoliła na ustalenie, że osoby starsze deklarują największe zaufanie do doręczycieli przesyłek, listonoszy i kurierów. Na tę kategorię zawodową jako godną zaufania wskazało 105 na 143 badanych. Zdecydowanie niżej w kategorii zaufania, jednak o zbliżonym potencjale deklaracji ufności, mieści się grupa pięciu formacji zawodowych: administrator budynku (50 wskazań), pracownik organu rentowego ZUS (47 wskazań), przedstawiciel organizacji kościelnej, religijnej oraz nieumundurowany policjant (po 46 wskazań) i pracownik administracji publicznej (43 wskazania). Co istotne, zaledwie 34 respondentów wskazało na pracownika opieki społecznej jako osobę godną zaufania. Najniższym zaufaniem lubuskich seniorów cieszą się znajomi osoby bliższej z prośbą o pomoc i osoby prywatne z prośbą o pomoc (po 22 wskazania).

Badanie deklaratywnego stopnia zaufania do określonych grup zawodowych i osób pogłębiono, zadając pytanie o charakterze praktycznym: jak zachowujesz się, gdy dzwoni domofon twojego mieszkania? Odpowiedzi na tę część ankiety udzieliło łącznie 139 seniorów, i tak 69 respondentów stwierdziło, że otwiera, gdy zna osobę dzwoniącą, a 64 przyznało, że otwiera drzwi, gdy dzwoniący przedstawi się jako listonosz, kurier, doręczyciel. Na hasło: „odczyt liczników i wodomierze” otwiera drzwi 55 badanych, 49 otwiera, gdy wpuszczenia domaga się pracownik służby zdrowia lub pogotowia. Najmniejszym zaufaniem osoby w wieku senioralnym darzą akwizytorów i ubezpieczycieli, takich wskazań dokonało 21 osób. Tyle samo wskazało, że nie otwiera nikomu, a w 16 przypadkach stwierdzono, że drzwi otwierane są automatycznie, bez pytania, kto wchodzi.

Drugi problem badawczy dotyczył technik identyfikacyjnych wiarygodności osób obcych, które pojawiają się w ich miejscu zamieszkania. 102 osoby badane uznały identyfikator ze zdjęciem jako wystarczający do potwierdzenia wiarygodności, w 71 przypadkach opowiedziano się za techniką umówienia kolejnej wizyty w obecności osoby bliskiej. Nadto wskazano 50-krotnie na potrzebę telefonicznego kontaktu z policją, w 41 przypadkach przyjęto za wiarygodne wykonanie telefonu pod numer wskazany przez interesanta, najmniej osób (19) uznało, że spisanie numeru telefonu z pieczęci na identyfikatorze pozwala na przyjęcie, że osoba jest wiarygodna.

W kontekście przeciwdziałania oszustwom ważne wydają się odpowiedzi na kolejne pytanie problemowe: czy i w jakim stopniu osoby starsze deklarują gotowość niesienia pomocy krewnym znajdującym się w krytycznym położeniu? Gotowość niesienia bezwzględnej pomocy finansowej osobie bliskiej deklarowana była najczęściej w przypadku: niezbędnej pomocy medycznej (75,4%), niebezpieczeństwa lub fatalnego położenia życiowego (71,6%) i konfliktu z prawem, gdzie wymagana jest obrona prawna (59,3%).

Należy również uwzględnić fakt, że na 139 badanych aż 21 osób (15,10%) przyznało, że odebrało w przeszłości telefon z prośbą o wsparcie finansowe, uzasadniając to trudnym położeniem życiowym od osoby, która podawała się za ich krewnych, 45,3% respondentów przyznaje, że zna w swoim otoczeniu osobę oszukaną lub okradzioną, a 2,9% badanych stwierdziło, że było ofiarą wspomnianych przestępstw.

Kolejny problem badawczy dotyczył źródeł, z jakich lubuscy seniorzy uzyskują informacje na temat zjawisk społecznych i źródeł zagrożeń. Najwięcej informacji o świecie zewnętrznym seniorzy czerpią z telewizji, prasy i od członków rodziny. Najrzadziej takie informacje docierają do nich od przedstawicieli policji i w ramach różnych interakcji społecznych wynikających z czynności dnia codziennego.

Co istotne, lubuscy seniorzy uważają, że osoby w podeszłym wieku są: zbyt ufne i naiwne (63 osoby; 44,4%); raczej ostrożne i nieufne (34 osoby; 23,9%); pogubione w stale zmieniającym się świecie (45 osób; 31,7%), przy N = 142.

Wnioski z badań i rekomendacje do pracy edukacyjno-profilaktycznej

Zielonogórcy seniorzy deklarują zróżnicowane zaufanie do przedstawicieli różnych grup zawodowych i społecznych, przy czym skłonni są przyjąć zewnętrzne atrybuty przynależności do danej instytucji (np. identyfikator) za wystarczające do wiarygodnej identyfikacji osób. Znacząca część badanych skłonna jest wpuścić do budynków zabezpieczonych domofonem osoby posługujące się hasłem informującym o usługach pocztowych bądź wskazujących na niesienie różnych form pomocy, bez wiarygodnej identyfikacji tych osób. Osoby fizyczne występujące o pomoc są wskazywane jako mniej wiarygodne niż przedstawiciele instytucji. Informacje o potencjalnych zagrożeniach seniorzy uzyskują z telewizji, prasy lub od rodziny, zdecydowanie rzadziej od policji. Znaczna część seniorów postrzega osoby starsze jako zbyt ufne i naiwne. Na podstawie wniosków z badań wypracowano następujące rekomendacje do działalności praktycznej:

Rekomendacja 1

Na podstawie danych policyjnych (jawnych i operacyjnych), we współpracy z pracownikami administracji budynków mieszkalnych, pracowników socjalnych i innych lokalnych instytucji oraz stowarzyszeń pomocowych należy wytypować osoby powyżej 65. roku życia, które zamieszkują samotnie bądź ze względu na kondycję psychofizyczną oraz warunki środowiskowe ich potencjał wiktyimizacyjny jest znaczny. Mapę zagrożeń w tym zakresie zasadne byłoby powierzyć dzielnicowym w przydzielonym obszarze działania.

Rekomendacja 2

Istnieje potrzeba współpracy środowisk akademickich z policją w celu wypracowania modelu permanentnego dokształcania policjantów pierwszego kontaktu z obywatelem w zakresie jakościowej obsługi interesanta w starszym wieku z uwzględnieniem deficytów i potencjałów wynikających z procesu starzenia się.

Rekomendacja 3

W zależności od diagnozy środowiskowej należy inicjować i szkolić grupy edukatorów, którzy wspólnie z policjantami (głównie dzielnicowymi i specjalistami do spraw prewencji kryminalnej) włączą się:

- w prowadzenie spotkań (debat) z zaproszonymi seniorami i ich bliskimi,
- w indywidualnych przypadkach (niesprawność ruchowa) edukatorzy powinni docierać z przekazem edukacyjnym bezpośrednio do konkretnego seniora.

Projekt badawczy stanowił inicjatywę oddolną i opierał się na aktywizacji lokalnego potencjału społecznego. Zatem jest to klasyczny przykład wdrożenia idei *Community policing* na rzecz poprawy lokalnego bezpieczeństwa.

Bibliografia

- Bieńkowska E. (1999), *Osoby starsze grupą o podwyższonym stopniu ryzyka wiktymizacji*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Rok LXI, z. 1, s. 111-117.
- Czapska J. (1999), *Zapobieganie wiktymizacji osób starszych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, Rok LXI, z. 1, s. 119-130.
- Czapska J., Wójcikiewicz J. (1999), *Policja w społeczeństwie obywatelskim*, Wyd. Zakamycze, Kraków.
- Hryszkiewicz D. (2012), *Spółeczna odpowiedzialność Policji. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno.
- Kataryńczuk-Mania L., Gebreselassie L. (2018), *Kompetencje komunikacyjne seniorów – wybrane wątki*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, t. 19, s. 151-161.
- Kijak R.J., Szarota Z. (2013), *Starość. Między diagnozą a działaniem*, <http://gerontologia.org.pl/wp-content/uploads/pliki/ol/stardiagnoz.pdf>, s. 14, 3.09.2020.
- Kunowski S. (1993), *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa.
- Malec-Rawiński M., Zakowicz I. (2016), *Be like DJ Wika? – a Word about an unexpeted tourn of senescence*, „Rocznik Andragogiczny”, s. 233-247.
- Malewski M. (2010), *Od nauczania do uczenia się. O paradygmatycznej zmianie w andragogice*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław.
- Mazur J. (2012), *Komunikowanie się policji ze społeczeństwem, organami administracji państwowej i samorządowej: studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Moczuk E. (2006), *Czy możliwa jest socjologia policji?*, „Przegląd Policyjny”, nr 1(81), s. 55-73.
- Muszyński M. (2014), *Edukacja i uczenie się – wokół pojęć*, „Rocznik Andragogiczny”, t. 21, s. 77-88.
- Serafin T. (2017), *Powiatowe programy prewencyjne. Pomiar skuteczności i efektywności*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Sitarz O., Jaworska-Wieloch A. (2019), *Wiktymologiczne i prawnokarne aspekty przemocy wobec osoby starszej*, „Archiwum Kryminologii”, t. XLI, nr 2, s. 206-252, <http://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/ak/article/view/1957>, 2.07.2020.
- Studen S. (2012), *Psychologia starzenia się i starości*, PWN, Warszawa.
- Tomczyk Ł. (2015), *Edukacja osób starszych. Seniorzy w przestrzeni nowych mediów*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Urban B. (2006), *Prewencja kryminalna*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno.
- Wawrzyniak J. (2017), *Starość człowieka – szanse i zagrożenia. Implikacje pedagogiczne*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa.
- Zellma A., Wiszowaty E. (2017), *O policję bliższą ludziom. Inspiracje pedagogiczne w służbie funkcjonariuszy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno.
- Zych A. (2020), *Młodość utracona, odkrywana starość. Eseje i szkice z gerontologii*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice.
- Żurawska J. (2002), *Spółeczno-prawne implikacje badań kryminologicznych*, „Śląskie Prace Pedagogiczne”, nr 1, s. 169-177.